

פרשת נאליבוקי*

מאת פנינה שלוסברג (שמידט)

בעדותה על גורל עיירתה נאליבוקי, מספרת פנינה שלוסברג על כיבוש העיירה בידי הנאצים, מיד עם פרוץ מלחמת גרמניה-בריה"מ. כמו בכל יתר המקומות, אף כאן עברה על היהודים כל פרשת ההתעללויות, חטיפה לעבודה, הטלאי הצהוב, וסופם שילוח למחנה-עבודה בדבורץ, בתואנה שמובילים את תושביו למחנה אחר בבוריסוב. 32 איש וביניהם העדה ובעלה מחליטים לבקש להם מחסה בבור מוסווה שבמרתף אחד הבתים. כאן ישבו שני ימים ושני לילות, ולאזניהם מגיעים הדי יריות הגרמנים המחסלים את יהודי העיירה. הם שמעו את צעדיהם בבית שמעליהם ובערב השלישי כשגדם הכל החליטו לצאת ממקלטם.

...הערב קרב ובא. שוב לא שמענו יריות, אבל את צעדי הגרמנים שמענו. כעת לא נשארה לנו ברירה, צריכים היינו להסתגל איך שהוא משם, מבלי להקים רעש. צריך היה להרחיב בשקט את הפתח, כי מזמן לזמן שמענו את דבורם וכן את צעדי מגפיהם. המשימה שעמדה לפנינו, לצאת את הבור, היתה מבצע כשלעצמו, אחר-כך צריך היה לעבור חצר גדולה ולהגיע עד לגדר-התיל, מרחק די רציני, הגדר כשלעצמה לא קל למצוא בה פרצה. אחר כך היה עלינו לחצות כביש ומשם בשטח פתוח לעבור מרחק די רציני עד למקום שבו עמדו כמה בתי אכרים, מאחורי הבתים שוב השתרעו שדות, ורק אח"כ כ-5 ק"מ מהבתים, התחיל יער, היות והסביבה היתה זרה לנו, לא יכולנו לתכנן כל תכנית. השלב הראשון היה להגיע אל מאחורי הבתים ואח"כ לברוח לתוך היער. ידענו שהם יציבו לנו מארבים כי ההגיון אמר שהיהודים לא יוכלו להחזיק הרבה זמן מעמד ובפרט לאחר שהתחילו לשרוף את הבתים. לא היתה לנו ברירה והתחלנו לצאת בקבוצות קטנות, מכיוון שכל ה-32 איש לא יכלו ללכת יחד, שכן הרעש שהקימו בהליכה יחד היה רב. התחלנו לצאת בזוגות ובקבוצות של 2-3 אנשים.

חלפו מספר שעות והגיעה שעת חצות, הגרמנים ממשיכים לסייר בגיטו, ואנחנו חייבים להסתגל מבלי לעורר רעש וחשד. כבר יצאו כולם מהבור, כולם עומדים בפרוזדור ומחכים לרגע המתאים לזנוק מהמקום. במצב זה היינו גלויים ולו היו הגרמנים תופסים אותנו, היינו אבודים. למעשה, זה היה ממש נס שלא תפסו אותנו.

השחר התקרר, מהקבוצה שלנו יצאה גרוניה, אחותו של חיים * עם טוביה בולוטניצקי ואשתו, וכין אחיו ישראל ואשתו. הם הלכו שניים שניים, עברו את כל השטח ונדברו להפגש

* פרק מתוך עדותה של פ. ש. מקבוץ אילון. העדות נגבתה בתאריך 13 בפברואר 1963 ונמצאת בשלימותה בארכיון "מורשת" 1444. הפרק מובא בלשון המספרת בקיצורים ובתיקוני-סגנון קלים בלבד.

* בעלה של המספרת.

מאחורי הבתים. אנחנו, חיים, ישראל ואני, נשארנו האחרונים. מירקח האם עם 3 הילדים לא יצאה, היא טענה שאינה מסוגלת ללכת עם ילדיה הפעוטים ונוסף לכך עם יד שבורה, ומי יודע אם בכלל תוכל להגיע ליער, שמקומו עדיין לא נהיר לנו. התחננו בפניה שתצא אתנו, גורלנו יהיה גורלה, אבל היא אטמה אזניה ובקשה שנעזבנה לנפשה...

כשהגענו לגדר, מצאנו את הפירצה והיא די גדולה, אבל מרוב בהלה קרעתי את החציית... לא היה זמן לשים לב לדברים כאלה והמשכנו לרוץ לכיוון מקום המפגש. כשהגענו לבסוף, התפקדנו ונוכחנו לדעת שאחותו של חיים וישראל נעדרת. התחלנו לשער כל מיני השערות על מה שקרה לה. אשתו של טוביה בולוטניצקי התנדבה לגשת לחפש אותה. היינו אובדי עצות, להשאירה לא רצינו, ולעמוד הרבה זמן כאן לא יכלנו כי יכלו לגלותינו.

האשה חזרה כל אותה דרך מסוכנת, חפשה וקראה לה, הסתכנה, אבל לא היה זכר לאחות, היא חזרה עייפה ולא הצליחה לגלותה. שוב התלבטנו קשות, מה לעשות. ישראל, אחיו של חיים התיאש פתאום, והתחיל לבכות שאין לו טעם בחיים, שאיבד את כולם ושאין לו רצון להמשיך. הרגענו אותו. השטח שהיה עלינו לעבור מכוסה היה שלג, הדריכה בשלג היתה קשה מאד, הרוח הוסיפה קושי על קושי, הפחד, כי מאחורי כל שיח עלול לארוב לנו גרמני הקשה על ההליכה כפל כפליים. כבר היה יום רביעי בבוקר, אנו עוד מתקדמים לאט לעבר היער. מסביב כבר אין רואים לא בתים, לא יהודים ולא גיטו. גם גרמנים כפי הנראה לא היו בשטח.

מוזמן לזמן עדיין שמענו יריות, "הם" עדיין המשיכו "במלאכתם". מרחוק ראינו גם עשן שלכל הדעות היה זה של הגיטו הבווער, ההליכה היתה קשה מאד, וההרהורים המרים נקרו במוח: לשם מה כל הענויים האלה, מוטב היה ללכת יחד עם כולם, — וסוף פסוק.

הגענו ליער והחלטנו לשבת ולהחליף כוח. למעשה, לא ידענו מה לעשות הלאה, לאן ללכת, ועוד קיווינו שנוכל למצוא את אחותם של חיים וישראל. ישבנו שם עד הערב ולא פגשנו באיש. לפנות ערב הבחנו מרחוק שמתקרב אלינו בחור עטוף במטפחת גדולה, מטפחת של נשים. כשהבחין בנו, נגולה אבן מליבו. כולו היה נפחד, חצי מת. התברר שיצא מבור ההריגה, הוא נסע יחד עם כל אלה שהובאו באוטומובילים לנזבויילנה ליד הבורות. שם ראה גם היהודים שנתפסו במקלטים. ע"י הבורות ציוו עליהם להתפשט ולסדר את הבגדים. הכל צריך היה להיות במקומו. אחר כך זווגו זוגות-זוגות והיה עליהם לרקוד לפי המנגינה של התזמורת. הכלבים שלטו בכל. היו מתנפלים על הילדים וקורעים אותם ממש לגזרים. הצעקות הגיעו עד לב השמיים. הלב התפוצץ לשמע צעקות הילדים וההורים. ואחר כך העמידו על יד הבורות עשרות עשרות, רק פעם אחת ירו, ואחר כך הטילו לבור את מי שנפצע ומי שכלל לא נפגע, את כולם. מאושרים היו אלה שנהרגו במקום.

הבחור לא נפגע כלל, הוא נפל לתוך הבור חי וזכה. עוד קיווה שיוכל לצאת משם. הגרמנים לא שמו לב לכך. גם לא איכפת היה להם, כי ידעו שמי שעדיין לא נהרג, ייחנק אחר כך בתוך הבור. ההרג נמשך מספר ימים, והבחור שמר על עירנותו כל העת, בסופו של דבר, הביאו הגרמנים את אכרי הסביבה לכסות את הבורות. הגויים ספרו אח"כ שהאדמה לא שקטה שם, כי עוד היו במקום אנשים חיים. למזלו של הבחור, אחד הגויים, שהובא לכסות את הבורות הכירו, הבחור רמו לו שהוא חי ושיכסה אותו רק בשכבה דקה של אדמה. האיכר הבין, רחם עליו ועשה כפי שנרמז. בלילה יצא מהבור. עוד התגלגלו שם בגדים, לבש מה שלבש, התעטף במטפחת הגדולה והחל לברוח. כך עבר שדות וכפרים עד שפגש בנו.

פגשנו, אחר־כך, בעוד יהודים שספרו כי ראו בחורה צעירה שהלכה לכיוון המפגש שלנו, ונהרגה על ידי הגרמנים שארבו ליהודים. התברר שזאת היתה אחותם של חיים וישראל. נודע לנו כי הגרמנים גם זרקו רימון לתוך הבור שישבנו בו תחילה, ומירקה עם ילדיה נספו במקום.

התחילה פרשה חדשה, של גלגולים ממקום למקום. התוספו אלינו עוד מספר יהודים, היתה סברה שמהשחיטה ברחו כ־500 איש, והסתתרו בבורות, בעליות, בבתי שימוש, אבל חלק מהם נפל בידי הרוצחים בחפשם מקום מבטחים, נתפסו במארבים וע"י הלשנות, חלק הגיע ליער. היהודים, בדרך כלל לא התארגנו או לא התאספו לחבורות גדולות, היות וחששו שלא יוכלו לקבל אוכל אצל האכרים במידה שהחבורה תהיה גדולה מדי.

היינו במצב קשה, היות וזרים היינו בסביבה. לא ידענו לאן לפנות ואצל מי לבקש אוכל, כיוון שהאכרים בסביבה היו שונים. היו כאלה שהסתכנו ונתנו פרוסת לחם וכאלה שהיו מוכנים למסור כל יהודי שנודמן להם לגרמנים. לא כן יהודי דבורץ המקומיים, להם, מבחינה זו, היו סיכויים טובים יותר.

התנהלנו בכבודות, כדי לא לפול בפח וגם שלא להכנס לשטח מסוכן ולאזורי משטרה (פסטרונק). בימים הראשונים לא זזנו כלל, נכנסנו ליער פנימה והתישבנו על השלג, ועל העצים הגדולים. שם שהינו שבועיים בערך, במשך הזמן הוזה אצלנו צנימים ששמרנו לשעת דוחק כזו. החזקנו אותם בפה ולעסנו לאט לאט, כמו מסטיק, כי חבל היה לבלוע. כשנעשה לנו קר מאוד, בימי ינואר הקרים, ניסינו להתחמם על יד האש, למרות הסכנה הגדולה שבהדלקת מדורה, כשהעשן עלול לגלות את מקום המחבוא. גם גפרורים לא היו לנו. אחרי מאמצים רבים שפשפנו בעץ, והצלחנו להדליק אש, למרות הסכנה.

נשארנו בס"ה 13 איש מתוך מ־32 איש שישבנו בבור, השאר נספו. הקבוצה כללה את חיים ואת ישראל בוליטניצקי ואשתו, היה אתנו יהודי מדורונה ושני בניו, איש אחד מליוביץ ואחד מוולוז'ין. ישבנו ליד האש, חממנו קצת את עצמנו, אבל לא היה ברור, ואף אחד מאתנו לא ידע לאן לפנות. כל המלאי הדל שהיה שרשותנו נגמר, לא נשארה לנו ברירה אחרת והתחלנו לנודע לכל אשר נשאנו רגלינו מבלי לדעת מה מחכה לנו. הלכנו כל הלילה בתוך השלג העמוק, את השעה קבענו לפי הצפרים. לפנות בוקר הן מתחילות לשיר, וזה היה סימן לנו כי השחר עומד להאיר, ועלינו לחפש לנו מחסה שלא יגלו אותנו. ידענו כי הגרמנים והשוטרים יוצאים לפנות בוקר לחפש יהודים מסתתרים הבורחים מצפורניהם. מרחוק ראינו ארובה גבוהה על אחת הגבעות. התחלנו ללכת באותו כיוון. לקול נביחות הכלב יצא איכר, הציץ בנו והבין מי אנחנו, בלי לחכות הזהיר אותנו שנברח מכאן מהר, כי בביתו גרמנים, שבאו להתחמם, והם עומדים לצאת מיד במכונית. לא חכינו למלה נוספת, כל עוד רוחנו בנו ברחנו. רצנו מספר קילומטרים בתוך שטח פתוח, רחוקים מיער, ועוד אנו הולכים ורצים, פגשנו בדרך עוד מספר יהודים שהסתובבו כמונו. שאלנו אותם על גורל יהודים נוספים בורחים. מהם נודע לנו שרבים נספו מקור, האנשים העייפים נרדמו וקפאו.

הרשימה הגואלת

המשכנו ללכת, זה כבר השבוע השלישי, מבלי למצוא מחסה. לבסוף הגענו לביתו של איכר, זה היה לפנות ערב, כבר היינו מסתכנים ללכת ביום, כי שוב לא יכולנו להחזיק מעמד. קיוונו שאולי נצליח להתחמם ולהחליף כוח ואולי גם לקבל משהו. הפעם שיחק לנו המזל יצא מביתו איכר, הציץ בנו, ובלי לחשוב הרבה הזמין אותנו והכנס לביתו. לא

יכלנו להאמין. פחדנו להכנס, לא חלמנו שיכול להיות איכר שיכניס לביתו, חבורת יהודים כמונו ובמצבנו. האיכר הרגיש שאנו חוששים, הבין שאנו פוחדים שמא יסגירנו לגרמנים, אבל מצבנו היה כזה שלא היה כבר הרבה מה להפסיד, במקרה שרצה להסגירנו, כבר היינו בידו, לכן לא חיכינו להזמנה נוספת. זה שלושה שבועות שלא חלצנו נעליים, והכל דבוק עלינו מרטיבות ומקור. הוא אמר לנו שהרבה זמן לא יוכל להחזיק אותנו, כי הגרמנים כשהם מוצאים יהודים אצל איכר, הם הורגים את כולם יחד, ואת הבית שורפים. נוכל לשהות כאן עד לפנות בוקר ועד אז הציע שנעלה על התנור הכפרי הגדול להתיבש ולישון קצת. בבית, על האש, התבשל סיר גדול עם תפוא, התבישנו עדיין לבקש אוכל, אבל מראה פנינו העיד בנו שרעבים אנו מאד. אחת היתה בינינו שהעזיה לבקש כמה תפוא מהסיר: האיכר פתח זוג עיניים ואמר: הלא תפוא אלה מיועדים לחזירים, איך יוכל לתת לנו, הרי בני אדם אינם אוכלים תפוא כאלה. אנו חזרנו והסברנו לו כי אין זה משנה לגבינו מה טיבם של תפוא אלה וכי מוכנים אנו לקבלם כפי שהם, כי חלף כבר הרבה זמן מאז אכלנו תפוא.

זה היה איכר די עשיר, בעל-חווה, וכפי שהסתבר, אדם הגון, אולי הודות לו נשארנו בחיים. כשהבין את מצבנו, הושיב אותנו מסביב לשולחן, שפך עליו תפוא והעמיד מלח, ושני ככרות לחם ענקיות, כפי שהכפריים נוהגים לאפות.

אחרי סעודת המלכים הזאת, עלינו על התנור, לפי הצעתו, להתחמם ולהתיבש ולהחליף קצת כוח. לפנות בוקר כבר הצטרכנו להסתלק מגן עדן זה.

האיכר ישב עם חיים, וחיבר איתו רשימה שלמה, בלוויית הוראות, לאיזה איכר מותר להכנס ולאיזה אסור, נתן סימנים, ושרטט מפה, ובידעו כי זרים אנחנו פה הזוהיר אותנו בל ניפול בידי הרוצחים, ורשימה זו שהוא נותן לנו תעזור לנו לנוד בסביבה. הוא היה רוצה לעזור לנו יותר, אבל מפחד הוא מפני הגרמנים, לאחר שמלא את כיסנו ושקינו מכל טוב, ככל שהיינו מסוגלים לסחוב אתנו, חזר והסביר איך ומתי ללכת, ובאיזה שבילים, מי הם האיכרים שירחמו עלינו, וכן את האיכרים שמסוכן להתקרב אליהם. כל איכר שציין לטובה, יתן לנו פרוסת לחם וקצת תפוא. אמנם להכניס הביתה לא יכניסונו מפחד הגרמנים, אבל יעזרו לנו במידת יכלתם.

בעזרת רשימה זו הסתובבנו בסביבה כ־3 חדשים מחוה לחוה, מאיכר לאיכר, רובם של אלה גרו במרחק מה מהכפר, כי בתוך הכפר, היה תמיד מסוכן יותר, היינו לנים בעיקר בחוץ ביער. על השלג, היה קשה, אבל בטוח יותר*.

* חיים שלוסברג, בעלה של פנינה מוסיף בעדותו:

היינו 13 איש. הלכנו בכיוון נאליבוקי. היינו מתקדמים בלילות ומסתתרים בימים. היה זה בחודש יאנואר, ערב אחד נכנסנו לביתו של גוי. הוא היה עסוק בבישול תפוחי אדמה לחזירים. תוך כדי השיחה שהתפתחה בכניסה התחילו החברים לועסים את תפוחי-האדמה החמים מתוך הרוח המלוכלך. התמונה נגעה ללבנו של האיכר. הזמין אותנו לביתו והגיש לנו לחם, בצל, שום. החברים עלו על התנור לייבש את בגדיהם הרטובים. אני נשארתי לשוחח עם האיכר. הוא התחיל שואל לאן פנינו מועדות. לא היה לי מה להפסיד וסיפרתי לו כי פנינו מועדות לנליבוקי. הגוי יעץ לנו לשקול היטב את צעדינו. אולי יש שם שכנים המכירים אותנו, אולי ישנם כאלה שבידיהם הפציערך שהפקדנו בידם, הם לא יחוסו עלינו וימסרו אותנו בידי הגרמנים. ראיתי שלפני אדם הדורש טובתנו. התייעצתי בו בנוגע להמשך דרכנו. הגוי חשב הרבה ולבסוף אמר: אתן לך רשימה של גויים המתגוררים בחוטרם הקרובים. תפנו לשם. אני בטוח כי ימצאו שם אנשים שיכניסו אתכם לביתם וכל אחד שיעשה זאת יהיה מעוניין שגם שכניו יעשו כך, כי על

היו ימים שלא נכנסו לאיכרים, בגלל הגרמנים ששרצו בסביבה. באותם הימים היינו יושבים ומסתתרים בתוך חורשה או יער. אני הייתי מבקשת יחד עם האוכל סמרטוטים, להחליף את הסמרטוטים הקרועים שעטפו את רגלי. הפצעים נתרפאו בקושי, כי עדיין קר היה והיינו תמיד בחוץ, בשלג, רוח, קור. היינו מדליקים מדורה ומתחממים תוך כדי שינה, אם אפשר לקרוא לכך שינה.

ושוב „הביתה“

חלפו 3 חדשים, קרב האביב, ואתו חג הפסח. כבר יותר קל היה לסבול את הפצעים שעל הרגליים, גם יותר קל היה ללכת יחפים. היום גדל, היינו מתחממים בשמש. מובן מאילו, שמלוכלכים היינו עד לזוועה. כשהיינו מנערים את לבושינו היו נופלים משם „בעלי חיים“ בהמוניהם. עלי לציין שהאיכרים בראותם אותנו, היו גם מכניסים לפעמים קצת קש לחדר ואנחנו היינו שוכבים לישון עליו. לא שמו לב כלל ללכלוך שלנו, כי הבינו כיצד אנחנו חיים.

רגלי השתפרו, איכר אחד התקין לי גם „וויליקעס“ (נעלי לבד). הרשימה היתה יעילה מאד. בכל מקום קבלונו יפה, אולי רחמו עלינו, אולי פחדו שהם עצמם יגיעו למצב כזה, על כן כשהיינו מודים להם, היו אומרים שהם נותנים ברצון והאל ישמור אותם מלהגיע למצבנו. מוטב אלף פעמים לתת מאשר פעם אחת לבקש, היו אומרים. מהאיכרים נודע לנו שחג הפסח הולך וקרב. הם הציעו לנו קמח וביצים, אולי נצליח

ידי כך תקטן הסכנה לו ולבני ביתו, שכן המחזיק יהודים בביתו הוא בן־ברית ולא זו בלבד שבעצמו לא ילשין, אלא ידאג שגם השכנים שלו יהיו בסדר. הגוי צייר לי מעין מפה והסביר כיצד יש ללכת בדרכים עקלקלות. מרחק של 14 ק"מ עברנו אנו במשך 3 חדשים.

היינו נוהגים לדפוק על דלת החוטור רק לפנות ערב. היו גויים שהסכימו להלין אותנו רק למשך הלילה ולמחרתו ושבליילה השני נעזבו. היו בתים שמשם היתה יוצאת בהתעצות עם הבעל — האשה. היא היתה מתחננת לפנינו, פורשת לנו מלחמה ובלבד שנסתלק מהבית. גוי שהכניס אותנו לביתו היה רוצה לשמוע מפינו חדשות וגם לשוחח סתם. בגורלי עלה תמיד לשוחח אתם ולגמול להם בצורה כזאת על הכנסת־האורחים. ועל הסכנה שבה העמידו את עצמם.

מסתבר כי מכניסי־האורחים המובהקים שבהם פגשנו היו מכת ה ב פ ט י ס ט י מ . אסור לו לבפטיסט לסרב לארח אדם הזקוק לקורת־גג. פעם נקלענו לבית של בפטיסטים. כל החבורה שכבה לישון. האכרה, בעלת־הבית, הוציאה ספר־תנ"ך והתחילה קוראת מתוכו פרקים שלמים בעל פה מבלי להיזקק לספר. היא ביקשה תשובה לעצמה בפסוקיו מדוע כה מעניש האלוהים את עם־הבחירה.

...פעם דפקנו על דלתו של בית. עשן תימר מארובתו. איש לא ענה לדפיקתנו, אולם אנו לא הרפינו. סוף סוף נפתחה הדלת ויצא ממנה גוי חסון מגודל־שיער כפוף פרבוסלבי. הוא הכניס אותנו לביקתתו. השנו כי משהו התרחש שם לפני בואנו ונפסק באמצע. התנור בער והיו סימנים שנאפו בו לביבות.

הגוי חקר אותנו ארוכות. פתאום נקש כמה פעמים בשולחן ולסימן זה ירדה מעליית־הגג בחורה יהודיה. היא היתה כבת י"ח, ילידת מינסק, יפהפיה.

היא סיפרה לנו שנערכה אקציה במינסק וצעירות רוסיות נתפסו לעבודה בגרמניה. במקרה נקלעה לבית זה ולאזור זה. היא סיפרה שהגוי מתיחס אליה בהבנה וברחמים. כן הראה לנו הגוי ספרי תנ"ך וספרי תורה שהחביא אצלו. הוא הפציר בנו שלמען הבחורה לא נשתהה בבית ונחפש לנו מקלט במקום אחר. שהיינו שם כשעתיים ושוב יצאנו לדרך. כעבור זמן מה נודע לנו כי את הבחורה יחד עם הגוי, מצילה, שרפו בתוך הבית לאחר שנתגלה המחבוא.

לחוג את החג שלנו. במשך הזמן רכשנו לכל אחד מאתנו סיר-חיילים, בהם היינו מבשלים את ארוחותינו.

קרב הפסח, וגם הרשימה שלנו קרבה לסיומה. כבר עברנו את כל האיכרים הרצויים. לעבור על פניהם שנית לא יכלנו וללכת למקומות מסוכנים לא רצינו. היינו במצב קשה, כאילו זה עתה ברחנו מהשחיטה. אחרי לבטים רבים, החלטנו לנוע לכיוון העיירות שלנו, אל הסביבה המוכרת לנו, אולי נוכל שם להסתובב ביתר קלות, אולי נמצא אצל האיכרים גם חפצים שנמסרו בשעתו על ידינו לאיכרים, אולי כר או כסת. לא היה לנו הרבה מה להפסיד.

עוד אנחנו מתקרבים לסביבות שלנו, פגשנו באיכר והוא אמר לנו, שכאן לא נוכל לקבל אוכל אצל האיכרים. לא הבינונו פשר הדבר, אבל מאוחר יותר התברר לנו מדבריו כי הם מחזיקים פה, ביער, בתוך בונקרים, 150 יהודים ולהם הם מספקים את המזון, כך שלנוספים לא יוכלו לתת. גם הם ברחו מגיטו מיר בעת השחיטה שם, התחפרו וחיו בבונקרים במשך כל החורף. היה להם קשר עם האיכרים והם סיפקו להם את מזונם. רצינו לראות יהודים, מאחר ולעתים רחוקות היינו פוגשים ביהודים. האכר שספר לנו על כך הראה לנו את השביל בו עלינו ללכת, במידה שברצוננו לפגוש אותם. קוינו שמא נוכל לנוח קצת, להתחמם, ואולי גם לקבל משהו. הוא הזהיר אותנו שנהיה זהירים ולא נעורר חשד. נכנסנו ליער, המקום לא היה מופר לנו, דרכנו בשלג בכיוון שהראה לנו. נעלי-הלבד שלי כבר נקרעו וכלו. אמנם כבר לא היה כפור חזק, אבל שלג ורטיבות עוד היו. גם רגלי, אמנם נרפאו קצת אבל עדיין היו מכוסות פצעים ולא היתה לי ברירה, עטפתי שוב את רגלי בסמרטוטים, והלכנו בשלג עד שראינו מרחוק כבסים תלויים, פה ושם ראינו שאריות מזון וכלים, ולוחות שבורים. הבינונו שכאן הוא מקום מחבואם של היהודים. התקרבו קצת יותר, וראינו פה ושם מבצבצת ארובה, פה ושם גגון מוסווה. כשהיינו כבר קרובים מאוד, יצא בריצה לקראתנו אדם עם רובה ביד, "מי אתם?" שאל בקול שאינו ידידותי ביותר. "נכדיו של אברהם-אבינו" — ענינו לו. סיפרנו לו, שאנו נודדים ממקום למקום כבר 3 חודשים, ושבדרך נס ניצלנו מהשחיטה, שכבר עברנו הרבה מקומות ואין לנו יכולת להמשיך יותר, לא ביקשנו ממנו דבר, אך הוא הודיע לנו בדברים שאינם משתמעים לשתי פנים, שאין הם יכולים לקבלנו, בגלל חוסר מקום וחוסר מזון, שגם להם, לפי דבריו, אינו מספיק. ענינו לו, כי אין בדעתנו לפול למעמסה עליהם. באנו רק להיודע, אולי ידוע להם על עוד יהודים שניצלו, ובכלל רוצים אנו לראות יהודים, דבר שהוא נדיר כל כך. נעלבנו מיחסו אלינו, אחרי דרך כל כך ארוכה, לו לפחות היה מזמין אותנו לשבת ולהתחמם קצת, איכר פולני היה עושה זאת, וכאן יהודי, אינו מעלה דבר כזה על הדעת. בליבנו פנימה, בכינו על כך שגם יהודים מסוגלים להתיחס אלינו בצורה מעליבה כל כך.

המשכנו דרכנו לסביבת נליבוקי, הגענו לסביבות חוטובה ורוז'ביץ. להתקרב מיד לעיירה פחדנו, כי במקרה שנכנס אל איכר מודע שהיה בין הבונוים את בתינו, בוודאי ירצה להיפטר מיורשים לא קרואים, ויש סכנה שימסור אותנו לידי הגרמנים. שיחק לנו מזלנו ופגשנו באיכר שנתגלה באמת כאיש טוב. גר היה בחווה מרוחקת מהכפר. אותו זמן עבד בכריתת עצים. כששמע מפינו שאנו מנליבוקי, עיירה שהטיב להכיר אותה, התמלא רחמים, ומיד הזמין אותנו אליו, הכניס אותנו למתבן והביא לנו שם אוכל, נחנו, אכלנו, ומאו שמרנו אתו על קשרים. מדי פעם בפעם, היינו באים אליו למתבן (לבייתו לא רצינו

להכנס, שמא יבואו גרמנים במפתיע, והוא יסבול בגללנו). היה מבשל לנו בביתו תבשילים חמים, ומביא לנו אותם למתבן. היינו נחים ומתחממים שם מספר שעות וגודדים הלאה. ממנו גם שאבנו כל מיני ידיעות על הנעשה בסביבה.

כבר היה קיץ, חם, הורדנו מעלינו קצת סמרטוטים והתהלכנו יחפים כולנו, כבר היה לנו יותר קל, אם כי היינו סחוטים מגילגולינו הרבים, וניסינו בכל כוחותינו לשמור על צלם האדם שבנו. האיכר הזה היה מודיע לנו מדי פעם בפעם על תנועות הגרמנים, על איכרים שאין להיכנס אליהם כי הם עלולים למסור אותנו. היה שולח את הרועה שלו להודיע לנו את ההודעות שלו, וזה ידע באיזה מקומות אנו רגילים לחפש מחסה.

מפי האיכר נודע לנו, שבסביבה מסתובבים פרטיזונים, אבל פחדנו מהם, כי הם היו לרוב שיכורים, ומסוכן היה להיפגש אתם. הם גם לא רצו לקבל לשורותיהם אנשים בלי נשק. הוא הזהיר אותנו שפרטיזונים אלה עלולים לחשוך בנו שאנו מרגלים, כיוון שאנו מסתובבים לבדנו, מבלי להצטרף לאיזה פלוגה.

בסביבות שלנו הגבירו הפרטיזונים את הפעילות, והגרמנים גם הם נעשו נמרצים יותר. פעם הודיע לנו האיכר כי הפרטיזונים כבשו את נליבוקי. התחלנו לחשוב איך, בכל זאת, להצטרף לפרטיזונים במצבנו, כשאין נשק בידנו.

ביום בהיר אחד הופיע האיכר אצלנו, וסיפר לנו כל מיני ידיעות, ובין היתר הוא מסר לנו על איזה מאיור אחד שנמצא כעת בנליבוקי ושמו וסילביץ, והוא מארגן את הפרטיזונים. כששמע חיים על כך, שמח שמחה גדולה, מתברר שזה היה מכרז של חיים. קיוונו שיוכל להמליץ עלינו שיקבלנו לאחת היחידות.

חיים וישראל אחיו וישראל בולוטניצקי יצאו לנליבוקי. עליהם היה לעבור כמה עשרות ק"מ עד לשם. החשש בלב היה גדול, כי בדרך היו גרמנים, שוטרים וגם פרטיזונים שיכורים, שהסכנה מהם אינה פחותה מסכנת הגרמנים. הם הלכו מתוך כוונה לספר לוסילביץ את כל קורותינו ולבקשו שיעזור לנו להצטרף ליחידה, כי מזה שנה אנו מתגלגלים ממקום למקום מבלי למצוא מנוחה. ידענו שגם אצל הפרטיזונים אין החיים קלים, אבל בכל זאת היו שם סיכויים להילחם בגרמנים.

נדברנו שלא נעזוב את המקום עד שיחזרו, כדי שיוכלו למצוא אותנו בקלות, אבל בכל מקרה שלא ימצאו אותנו שישאלו עלינו את האיכר. והנה כבר פנה היום, הם טרם חזרו, ואנו יושבים ומחכים להם כמו שמחכים לגואל.

היה בחבורה שלנו יודל בחור מליוביץ, ובחורה אחת מדרונה אטל שמה. שניהם החליטו ללכת לפינקה לחפש מגע עם הפרטיזונים, הזכרנו להם, כי הרי נדברנו עם השלושה שיצאו לנליבוקי להיפגש עם המאיור, שלא נלך לשום מקום ונחכה עד שיחזרו. הם לא שמעו לדברינו וחשבו שיוכלו להסתדר לבדם ביתר קלות. דיברנו, ולא עזר כלום, הם הלכו להם. נשארנו קבוצה קטנה, 3 מאתנו הלכו למאיור, והשניים הללו גם כן הלכו להם.

הערב הלך וקר — העמדנו בינתיים את כלי הבישול שלנו על המדורה לבשל תפוחי אדמה. עודנו יושבים ליד המדורה ומחכים לבואם של השלושה, והנה אנו רואים מרחוק נוסעת כירכרה, ובתוכה יושבים שני שקצים, אתם יושבים בכירכרה גם אטל ויודל, ונראה

כאילו הביאו את הישועה. המשלחת מוסילביץ' טרם חזרה. ואני מסתכלת בקרבים בלב חרד, ומהרהרת האם אטל ויודל לא הביאו השד יודע את מי...

התקרבו אלינו שני גויים גדולים ואדומי פנים. מזוינים בתת־מקלעים. אטל עשתה הכרה בינינו וסיפרה ברוסית שהיא פגשה אותם אצל פינקה כי הם פרטיונים מהיחידה על שם סטלין, ובאו לקחת אותנו אתם. הענין לא מצא חן בעיני. מה נעשה במקרה ויאמרו שעלינו להצטרף אליהם מיד, ואז לא יידעו שלושת חברינו בשובם לאן הלכנו. הם הסתכלו בנו, ראו את פנינו הנפחדים... ומיד התחילו לחפש בתרמילים שלנו. מצאו קצת קמח, פזורה על העפר, את כלי הבישול שלנו הפכו לתוך המדורה. אחרי החיפוש, העמידו אותנו בשורה ושאלו מה אנו רוצים, אטל שהיתה הדוברת שלנו, סיפרה להם כי ברחנו מהשחיטה ושאלו מסתובבים זה שנה ממקום למקום, עבר עלינו חורף קשה, אנו רעבים ויחפים, אין אתנו נשק, אבל ברצוננו להתקבל לפרטיונים.

אחרי שאטל גמרה את דבריה. פנו אלינו בדרישה שנמסור להם את הזהב שלנו. הבנו שהעסק הולך ומסתבך. אנו יחפים ורעבים, והם שואלים לזהב. ניסינו להרגיע אותם, ראינו שהם שיכורים, וסיפרנו להם שחבורה משלנו יצאה להיפגש עם וסילביץ'. בזה רצינו להרגיע אותם, היות וכולם הכירו את וסילביץ'. עמדנו בשורה, הערב הלך וקרב, הם נעמדו מולנו, מטיפים לנו מוסר על כך שאין אנו הולכים להילחם בגרמנים, ובינתיים הם מורידים את התת־מקלעים שלהם. תת־מקלע אחד כבר היה דרוך לפעולה, השני עוד לא. שוב חזרנו על סיפורנו, שכבר אין לנו כוח להסתובב יותר ואנו מוכנים לעבור לפרטיונים ולהילחם שכם אחד אתם נגד הגרמנים. לא הספקנו לסיים את דברנו, והם פתחו עלינו באש. התפזרנו לכל עבר, כשעלינו ניתך מטר כדורים. חלק, שלא אבד את חוש ההתמצאות רץ לתוך היער וחלק שהתבלבל רץ לשטח הפתוח שבתוך היער, הם רדפו אחרי האנשים שבקחת היער והמשיכו להמטיר אש. כשרצתי ליער, ראיתי שאתי יחד רצה בחורה אחת מחבורתנו, היתה זאת ליבה בולוטינצקי. לא ידענו מה עלה בגורל שאר האנשים. היינו כבר עמוק בתוך היער, לא ידענו לאן לפנות. טרם ידענו כי שניים מאנשינו נהרגו בידי הפרטיונים. לחזור פחדנו, מחשש שעדיין הם אורבים לנו. לכן החלטנו להשאר בלילה ביער, ורק למחרת לפנות בוקר לגשת בזהירות לשם ולראות מה נשמע.

למחרת, כשנפגשנו עם חיים, סיפר לנו, כי התקרבו עוד באותו יום לפנות ערב למקום המיפגש. היה כבר חושך בבואם. שלושתם היו שיכורי שמחה, כי פגשו את וסילביץ', והוא קיבל אותם בסבר פנים יפות ביותר, נתן להם מכתב וציווה על כל יחידה לקבל לתוכה את קבוצתנו. גם העניק להם גבינה לדרך, קצת יי"ש, פרחים אדומים, ועתה היו הולכים לבשר לנו את הידיעות הטובות, הולכים ושרים, דבר שלא עשוהו מזה זמן רב. כשהתקרבו שמעו יריות מרחוק, החשש חדר ללבם, שמא ממטירים עלינו אש.

כשהגיעו למקום, לא שמעו כבר כלום. שקט שרר במקום. גם לא ראו איש. התחילו להתקרב, ראו כי איש איננו ליד המדורה, כלי־אוכל הפוכים ותפוח מתגלגלים לידם. החלו לסקור את השטח ונתקלו בהרוגים. נבהלו מאוד ופחדו לגשת עד למדורה. היה כבר חושך ולילה. הם הלכו אל האיכר שלנו, שמא יודע הוא מה התרחש בינתיים.

אנחנו השתיים, משעלה השחר, התחלנו לחזור בזהירות למדורה, אפשר ניצלו עוד אנשים מחבורתנו מההרג, ואף כי חששנו שמא עדיין יושבים שם הפרטיונים ואורבים לנו, ברירה לא היתה.

עוד אנו הולכות למקום המיפגש, פגשנו את גופת דודתו של חיים שנהרגה על ידי

הפרטיזונים. התקדמנו עוד קצת, ופגשנו את גדליה. גם הוא הסתובב כמונו וחיכה לבוקר. כעת הוא הוביל אותנו, היות וידע יותר טוב מאתנו את השבילים ביער, הגענו לקירבת המדורה, ושם ראינו את גופת משהל ברוידא מדורבנה, עדיין לא פגשנו את אטל ויודל. עוד אנו הולכים ומחפשים אותם, באים בריצה חיים וישראל, וישראל בוטוניצקי, הם נשארו כל הלילה אצל האיכר, שלא ידע כלל על מה שהתרחש, שכן לא היו פה לא גרמנים ולא שוטרים. הוא ניסה להרגיע אותם, אמר שהם עייפים מהדרך ונפחדים, והציע להם ללון במתבן ולראות למחרת היום מה קרה. חזרנו למקום המדורה, בדרך התאספנו כל יתר האנשים, שם הראו לנו את המכתב של וסילביץ. הלב בכה על כך ששניים נפלו ולא זכו לראות את המכתב ואת הפקודה, שיקבלו אותנו כמו שהיינו. איכרי הסביבה התרגשו מהמקרה המחריד וערכו לוויה לקרבנות שלנו.

אצל הפרטיזונים

לא יכולנו לשהות עוד במקום, אספנו את הסמרטוטים שלנו, ויצאנו לדרך. חיים וישראל כבר ידעו איך ללכת, אם כי הדרך לא היתה רחוקה בכל זאת היו עדיין גרמנים שארבו ל„מטיילים כמונו“. עברנו את הדרך במשך יומיים. התקדמנו לאט עד שהגענו ליחידה שמפקדה היה יהודי-רוסי, ממינסק, זורין היה שמו. הוא ריכז מסביבו יהודים שהצליחו לברוח ממינסק. היו אצלו גם נשים וילדים. הוא קיבל אותנו בסבר פנים יפות, נתן לנו מיד נשק, נראה כי מכתבו של וסילביץ לא היה דבר קל-ערך.

מאז הפכנו מנוודים, לפרטיזונים של ממש. אם כי המצב ביחידה לא היה שפיר ביותר בכל זאת נמצאו בשבילנו חפצים ובגדים, כי שלנו כבר היו במצב התפוררות. זורין זה היה אדם טוב וגם בעל לב יהודי. כשהגענו, קרא למסדר, ועשה הכרה בינינו לבין אנשי היחידה. הוא סיפר לפרטיזונים כל מה שעבר עלינו, וביקש שיקבלו אותנו יפה וכן לקרב אותנו לכלל מה שקשור בחיי פרטיזונים. זה היה שבועות, 1943.

גרנו במעין סוכה. הקיץ קרב ובא, לא היינו בטוחים במקום, על כן לא בנינו „זמלינקות“ באותה תקופה. היינו יוצאים לפעולות יחד עם כולם. אפשר להגיד שבאופן יחסי היה לנו אצלו די טוב. לא היינו בודדים, הרגשנו גם בטוחים יותר, החזקנו כבר נשק בידנו. אוכל היה פחות או יותר, אם גם היו ימים שלא יכולנו לשבור את הרעב. היתה הרגשה שמישהו גם דואג לנו, ושוב איננו „אנשי הפקר“ כפי שהיינו עד עתה. היינו חלק מ„אוטריאד“, שהשתייך לארגון הפרטיזונים הכללי. ביחידה היו קרוב ל-500 איש, כולל נשים וילדים, רובם יהודים רוסים ממינסק.

בסוף 1943 פשטו השמועות שהגרמנים מכינים מצור רציני עלינו מתוך כוונת חיסול. שמענו, שהגרמנים נוחלים מפלות בחזית ונסוגים, וביודעם שהפרטיזונים ביערות מגבירים כוח, פוגעים קשות בתחבורה ומשבשים את תכניותיהם, החליטו להבטיח לפחות את עורפם. על כל צעד ושעל הציקו הפרטיזונים לגרמנים ו„חוצפתם“ הלכה וגברה. אומרים שהגרמנים ריכזו לפעולת חיסול הפרטיזונים ביערות שלנו, כ-80,000 אנשי צבא.

בהיותנו אצל זורין לא ידענו שיש עוד „אוטריאד“ יהודי ביערות נאליבוקי, לא ידענו שקסלר נמצא באוטריאד זה, שמפקדו היה בלסקי, ושם גם נמצאים עוד יהודים שניצלו. הזהירו אותנו על התקרבת ההתקפה, ע"י כרוזים שנזרקו מעלינו ע"י אווירונים סור ביטיים. מצבנו היה קשה, היו ביחידה הרבה נשים וילדים, הפקודה היתה כי ברגע של התקפה, להתפורר קבוצות קבוצות, להכנס לתוך הביצות פנימה, ולנסות להסתגן דרך

טבעת המצור. כדי שנוכל להכנס לחשכת הביצות הגדולות שביער, ניתנה פקודה לבנות גשר מבעוד מועד, כדי לחצות את הביצות ולהגיע לשטח שבו אפשר למצוא מחסה. עבדנו מרגע שניתנה הפקודה עד שההתקפה החלה. עצים לא חסרו ביער, כרתו אותם, והובלנו אותם לבניית הגשר. מבוקר עד ערב, עבדו כולם בבנייתו. לא הספקנו לסיים את בנייתו וההספקה החלה. כל היער הדהד מרעש היריות, הגרמנים היו מצוידים בבגדי גומי ובמגפי גומי, ויכלו לחדור לכל מקום, גם בשטח הביצות, בעוד שאנחנו היינו יחפים ובלויים. הגרמנים תפסו את הגשר לפנינו. הם עברו על הגשר וערערו אותו כך, שכבר לא היתה אפשרות לעבור בו שוב פעם.

בעוד אנו משוטטים ביער, נפגשנו במקרה עם קבוצת יהודים מ„האוטריאד“ של בילסקי, כך נודע לנו על קיומו. גם אצלו היו כ־1000 איש מאנשי סביבתנו. נודע לנו, שיש באוטריאד זה קבוצת ניצולים מגליבוקי.

מאחר שפגשנו את אנשי עיירתנו, הוצע לנו להצטרף לאוטריאד של בילסקי. אחרי שחלפה הסכנה, החלטנו באמת להצטרף אליו, כדי להיות יחד עם אנשים מוכרים. זורין התנגד בתוקף לכך שאנו נעבור אליו, וגם איים עלינו שיעמיד אותנו למשפט. אבל בכל זאת השלים, לאחר שהסברנו לו את נימוקינו.

בעת התקפת הגרמנים התפזרו היחידות והמפקדים פקדו על קבוצות קטנות יותר. אנחנו הסתתרנו כל העת בתוך הביצות. היו ימים שהגרמנים היו בקירבתנו, שמענו אותם, את דבריהם, ואת נביחות כלביהם. אח"כ נודע לנו שהרבה פרטיזנים נפלו בהתקפה זו. רבים גם טבעו בתוך הביצות.

במשך כל התקפת הגרמנים סבלנו מרעב. אמנם הכנסנו קצת קמח לכיסים, עם פרוץ ההתקפה. את הקמח הרטבנו במים ולעסנו אותו כמו מסיק. המצוד נמשך כשבועיים עד 3 שבועות. היה קיץ לוהט. החום היה בעיצומו. בקשיים עצומים הצלחנו להסתנן, והגרמנים לא מצאונו. כעבור 3 שבועות בערך, כאמור, אחר שהצלחנו בחלקו למנוע פגישה עם הגרמנים, התחלנו להתרכז שוב.

היה אתנו רופא שמצא ביער מין עלים והיה זה מאכל שהשקיט את הרעב. צדנו גם חיות־בר ואכלנו כל מה שרק ניתן למאכל. בתנאים הללו, רבים חלו במחלות מעיים. בעת ההיא הוציאו הגרמנים את האיכרים מהעיירה נאליבוקי לגרמניה, ואת בתיהם שרפו, כנקמה על כך שהפרטיזנים קיבלו מהם אוכל. היינו לא רחוק מהעיירה, וראינו מרחוק כיצד היא בוערת. בהמותיהם של האיכרים הוצאו כפי הנראה ליער, ובחוסר בעלים התפזרו, ומדי פעם בפעם יכולנו לתפוס בהמה ולשחוט אותה ואם היה שקט בסביבה, היינו מעלים אש. ומבשלים סעודת מלכים.

בהיותנו אצל בילסקי, שלחנו פרטיזנים להביא את יהודי מיר, אלה שבשעתם, לא הסבירו לנו פנים ביותר. נודע לנו שעדיין הם שם ומצבם הולך ומחמיר. שלמה חרחס איש מיר שהיה ביחידה אחרת, בא לבקרנו ויחד אתו החלטנו על שיגור אנשים והבאתם אלינו. בין האנשים שהלכו להביא את אנשי מיר היה גם חיים. אנשי מיר הגיעו אלינו, ואנחנו קיבלנו אותם יפה.

כך חיינו ביער עד ששוחררנו על ידי הצבא האדום.

חתימה

כל מה שסיפרתי, הוא כאין וכאפס לעומת מה שרצייתי לספר, ולעומת מה שעבר עלינו ומה שהרגשנו באותו זמן. ונדמה לי כי הכל היה בכלל אחרת ממה שסיפרתי, שכן אינני יודעת להביע דברים במילים.

סיפרתי בלשון בני-אדם, אבל אין לשון בעולם שבה ניתן לתאר באמנות את השואה שעברה עלינו, מה שראיתי ומה שהרגשתי באותו זמן, ומה שנשאר לי עד היום בזכרוני. קשים היו לבטי, בבואי להעלות על שפתי את כל שעבר עלי, חששתי שלא אצליח לספר ולתת תיאור נאמן למציאות ההיא, כפי שגדולים ממני לא הצליחו לעשות זאת. ומשהחל לטתי לפצות את פי, הרי שהכל טרי עדיין בזכרוני, הכל נדמה לי שקרה רק אתמול ולעולם לא יתיישן ולא יישכח. אינני רוצה כלל לשכוח, וכל זמן שאני קיימת, ישאר תמיד הכל אתי, זה חלק ממני, זה עברי, וזה גם ההווה שלי, וגם עתיד קשור בכך, ואינני יכולה להעלות על הדעת שיכול להיות אחרת. רצוני להיות נאמנה לעברי הטרגי. עד יומי האחרון כל עוד אני חיה בהכרה, אזכור את משפחתי ואת אמי שלהם חבה אני חוב גדול. מעולם לא חשבתי שאני אשאר בחיים בלעדיהם, תמיד הייתי אתם, גם כשהייתי במקומות נרדפים בגיטו. בזכרוני הם תמיד, גם ביער וגם אחר כך וגם כיום. בכלל, מה שאני עושה, הם תמיד אתי, ולעולם לא ימושו ממני ומלבי. אני בטוחה שאמי התפללה בליבה שמישהו מהמשפחה ישאר בחיים, אבל אני לא התפללתי שאני אשאר היחידה מהמשפחה. לא רציתי בדבר כזה. קיוויתי שלאמי תהיה לפחות זיקנה טובה, כי אמי נתאלמנה בהיותה צעירה עם ילדים קטנים וחייה היו קשים מאוד, חשבתי שאוכל לגמול לה כשאתבגר. חיכיתי לרגע זה, והייתי מוכנה להקריב למענה הרבה, כפי שעשיתי בעבר, ועדיין אני מרגישה שאני חבה לה חוב גדול, ותקופת הדמים הפכה הכל על פיו, ואני נשארת חייבת.

אינני מסוגלת לשמוח בלב שלם, כי צל מעיב תמיד את לבי. את עיירתי אזכור תמיד, היא נשארה לי יקרה וקרובה כפי שהיתה לי בעבר. למעלה מ־20 שנה עברו מאז שעזבתי אותה, אבל זוכרת אני בה כל אבן וכל פינה, את כל החצרות, ואת כל הרחובות, למרות שהייתי עוד ילדה, ליוותה אותי עיירתי בכל הזמנים. זוכרת אני את יהודי העיירה בזמן שהיא היתה עוד בשיא פריחתה, וזוכרת אני בתקופת הדמים, את המאבקים הגדולים עם המוות. רצוני לזכור אותה לעד בכל יופיה וזוהרה. אבל אני שימי ילדותי עברו בעיירה הכרתי כל חצר וחצר. כשחזרנו, עברתי מחצר להצר, ולפי אבני המרצפת ששרדו ידעתי של מי היה הבית. כשהגעתי לביתנו, הכרתי אותו לפי הכיריים. ליד התנור הירוק, זכרתי, ישבה תמיד אמי וקראה מהסידור.

זוכרת אני את יהודיה של נאליבוקי שראיתם הולכים בדרכם האחרונה. לא תמוש ממני תמונתה של אמי, עת שהלכתי להיפרד ממנה באותו יום שני לפנות בוקר. ושוב נדמה לי שלא הצלחתי לספר דבר מאותה שנה. האמת היחידה שמורה בליבי פנימה. לוא אך ניתנה ההזדמנות לקרבנות הקדושים שניספו באופן כה טרגי, להגיד דבר אחרון, היו בוודאי משאירים לנו צוואה, לנו האודים המקריים מהשריפה הגדולה, שנוכור אותם בליבותינו לעד ונקשור את זכרם בעתידנו. יחד אתם נחתם גם גורלנו. המקרה העיוור חילץ אותנו מהמוות. חובתנו למסור לדורי דורות על שואת הדמים, על הטרגדיה של עמנו, על מנת שידעו ויבינו כי ההולכים לטבח לא הלכו מרצון.

— — — ליוויתי את הגיטו בדרכו האחרונה, עד נשמתו האחרונה. תפילתו לנקמה

מהדהדת באוזני ועלינו מוטלת החובה הקדושה להביא את תפילתם לידיעת כל בני עמנו
בכל מקום ובכל אתר.

אזכור תמיד את אמי הבלתי נשכחת, את אחיותי ואת אחי, אזכור את היהודים
ויילדיהם, אזכור את עיירתי תמיד, שהיתה כל שנה בחודש מאי פורחת ומכוסה כולה
בפרחים.

אזכור תמיד את הגיטו האיום שאת עשן שריפתו הנני נושמת מאז אותו יום שני
28 בדצמבר 1942...

SUMMARY

Excerpts from the Diary of A. H. Kaplan

A.H. Kaplan was a well-known Hebrew educator and publicist in Warsaw, even before World War I. After a prolonged illness he began to keep a diary in 1936. While the first entries were of a rather personal and intimate nature, his notes since 1939 concern more and more with public affairs, depicting in great detail Jewish life in Warsaw Ghetto under the Nazis.

The extracts in this issue are dated 1942, only a short time before the author's death, and are a strong indictment of the Jurenrat's faulty leadership

The Story of Naliboki — by Penina Shlossberg

It deals with the tragedy of the township of Naliboki in Eastern Poland. An eye-witness tells about the adventure of a group of Jewish refugees, who wandering about in the woods, survive owing to the self-sacrificing generosity of peasants belonging to the Baptist sect, until they eventually are able to join the partisans.

Five Attempts of Escape from Auschwitz — Eric Kuika, (Prague).

The Therezin concentration camp served as a camouflage to the Nazi plan of the "Final Solution". From this camp Jews were transported regularly to Auschwitz where they were asked to send post-cards, informing their families that they are alive and busily engaged in the construction of a new "work camp" at Birkenau near Neubrunen.

The prisoners soon discovered, however, that they were to be taken to the gas-chamber and that the camp was set up only to offset the truth about Auschwitz, permitting the Nazis to send undisturbed their regular transports from the Ghettos.

A group of Jewish prisoners decided to organize an escape, in order to inform the world of what was happening. There were 280 such attempts of escape from Auschwitz of which, only 80 were successful.

The author of this article tells about five such dramatic attempts. Thus, they succeeded to reach Therezin to get in touch with Jewish communities; they also met a Papal representative warning them and demanding action. Their request that the Allied Command should bomb Auschwitz remained unheeded "for technical reasons". Nor did the Jews believe that extermination, as reported by those who escaped was actually taking place.

An Underground Group of German Jewish Communists — Eliyahu Maoz

The writer concentrates on the activities of the "Baum Group", a